

TIJORAT BANKLARINING QIMMATLI QOG‘OZLAR PORTFELINI BOSHQARISH SAMARADORLIGI

Xakimova Dilfuza Baxtiyor qizi

O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi

“Korporativ moliya va qimmatli qog‘ozlar bozori”

yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya: Mazkur tezisdagi tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar portfelini boshqarish samaradorligining nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Bank aktivlarini diversifikatsiya qilish, investitsion daromadlilikni oshirish, likvidlikni ta’minlash hamda bozor, foiz va kredit risklarini kamaytirishda qimmatli qog‘ozlar portfelining ahamiyati asoslangan. Shuningdek, portfelni samarali boshqarishning asosiy tamoyillari, baholash mezonlari va zamonaviy takomillashtirish yo‘nalishlari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot yakunida tijorat banklarining investitsion faoliyatini takomillashtirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, qimmatli qog‘ozlar, investitsion portfel, portfelni boshqarish, daromadlilik, likvidlik, diversifikatsiya, moliyaviy risk, investitsion strategiya.

Аннотация: В тезисе рассматриваются теоретические и практические аспекты эффективности управления портфелем ценных бумаг коммерческих банков. Обосновано значение портфеля ценных бумаг для диверсификации банковских активов, повышения инвестиционной доходности, обеспечения ликвидности и снижения рыночных, процентных и кредитных рисков. Рассмотрены основные принципы эффективного управления портфелем, критерии оценки его результативности и современные направления совершенствования инвестиционной деятельности банков. По результатам исследования предложены практические рекомендации по повышению эффективности управления портфелем ценных бумаг коммерческих банков.

Ключевые слова: коммерческие банки, ценные бумаги, инвестиционный портфель, управление портфелем, доходность, ликвидность, диверсификация, финансовый риск, инвестиционная стратегия.

Abstract: This thesis examines the theoretical and practical aspects of the effectiveness of securities portfolio management in commercial banks. It highlights the importance of securities portfolios in diversifying bank assets, increasing investment returns, maintaining liquidity, and mitigating market, interest rate, and credit risks. The study discusses the fundamental principles of effective portfolio management, performance evaluation criteria, and modern approaches to improving banks’

investment activities. Based on the analysis, practical recommendations are proposed to enhance the efficiency of securities portfolio management in commercial banks.

Keywords: commercial banks, securities, investment portfolio, portfolio management, profitability, liquidity, diversification, financial risk, investment strategy.

Bugungi kunda moliya bozorlarining rivojlanishi, banklar o'rtasidagi raqobatning kuchayishi va moliyaviy resurslardan samarali foydalanish zarurati tijorat banklarining investitsion faoliyatini takomillashtirishni talab etmoqda. Tijorat banklari an'anaviy kredit operatsiyalari bilan bir qatorda qimmatli qog'ozlarga investitsiya kiritish orqali daromad manbalarini kengaytirish, aktivlar tarkibini diversifikatsiya qilish va moliyaviy barqarorligini mustahkamlash imkoniyatiga ega.

Qimmatli qog'ozlar portfelini bankning investitsion strategiyasini amalga oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Uning tarkibiga davlat qimmatli qog'ozlari, korporativ obligatsiyalar, aksiyalar va qonunchilikda ruxsat etilgan boshqa moliyaviy instrumentlar kirishi mumkin. Ushbu instrumentlarning daromadlilik, likvidlik va risk darajasi bir-biridan farq qilgani sababli portfelni shakllantirishda bankning moliyaviy holati, resurslar qiymati, investitsion maqsadlari va risklarni qabul qilish imkoniyatlari hisobga olinishi lozim.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, qimmatli qog'ozlar portfelini noto'g'ri boshqarish bank aktivlarining qadrsizlanishi, foiz daromadlarining kamayishi va likvidlik muammolarining yuzaga kelishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu bois portfelni boshqarishda daromadlilik va xavfsizlik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash, aktivlar muddatlarini muvofiqlashtirish hamda bozor kon'yunkturasidagi o'zgarishlarni muntazam tahlil qilish alohida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar portfelini boshqarish samaradorligini oshirish omillarini o'rganish va uni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Qimmatli qog'ozlar portfelini boshqarish masalalari zamonaviy moliyaviy nazariyaning muhim yo'nalishlaridan biridir. Markowitz (1952) tomonidan ishlab chiqilgan portfel nazariyasida investitsion aktivlarni diversifikatsiya qilish orqali kutilayotgan daromadlilik va risk o'rtasidagi maqbul nisbatga erishish mumkinligi asoslangan. Ushbu yondashuv bank portfelini shakllantirishda turli moliyaviy instrumentlarning risk va daromad xususiyatlarini birgalikda baholash zarurligini ko'rsatadi.

Sharpe (1964) kapital aktivlarini baholash modelini ishlab chiqish orqali investitsiya daromadlilikini tizimli risk bilan bog'liq holda baholashga nazariy asos yaratgan. Fabozzi (2013) esa obligatsiyalar va boshqa daromad keltiruvchi moliyaviy instrumentlarni tahlil qilishda foiz stavkalari, muddat, kredit sifati va portfel tarkibining ahamiyatini yoritgan.

Banklar faoliyatini tartibga solish nuqtayi nazaridan Basel Committee on Banking Supervision (2024) tomonidan taqdim etilgan kapital va risklarni boshqarish tamoyillari banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda risklarni aniqlash, o'lchash, monitoring qilish va nazorat etishning ahamiyatini belgilaydi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarining IFRS 9 standarti esa moliyaviy aktivlarni tasniflash va baholash, shuningdek, kutilayotgan kredit zararlarini hisobga olish masalalarini tartibga soladi.

Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, ilmiy abstraksiyalash, iqtisodiy mantiqiy yondashuv va moliyaviy ko'rsatkichlar tahlilidan foydalanildi. Portfel samaradorligini baholashda daromadlilik, risk, likvidlik, diversifikatsiya va foiz stavkalarining o'zgarishiga sezgirlik asosiy mezonlar sifatida belgilandi.

Tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar portfelini samarali boshqarish bankning investitsion daromadlarini oshirish bilan birga uning likvidligi va moliyaviy barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Biroq portfel samaradorligini faqat olingan daromad miqdori bilan baholash yetarli emas. Bunda daromadga erishish uchun qabul qilingan risk darajasi, aktivlarning realizatsiya qilinish imkoniyati, moliyalashtirish xarajatlari va portfelning umumiy bank faoliyatiga ta'siri ham hisobga olinishi kerak.

Portfelni boshqarish samaradorligini ifodalovchi asosiy ko'rsatkichlar quyidagilardan iborat:

1. Portfel daromadlilik. Ushbu ko'rsatkich qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan mablag'lar hisobidan olinadigan daromadni tavsiflaydi. Uni hisoblashda kupon va dividend daromadlari, qimmatli qog'ozlarni sotishdan olingan foyda yoki zarar hamda zarur hollarda boshqa tegishli moliyaviy natijalar hisobga olinadi. Portfel daromadlilikining soddalashtirilgan ko'rinishi quyidagicha ifodalanishi mumkin:

Portfel daromadlilik = (Davri davomida olingan sof investitsion daromad / Portfelning o'rtacha qiymati) × 100%.

2. Risk darajasi. Portfel riskini baholashda qimmatli qog'ozlar narxining o'zgaruvchanligi, foiz stavkalari tebranishi, emitentning kredit qobiliyati va bozor likvidligi e'tiborga olinadi. Masalan, foiz stavkalari oshganda qat'iy kuponli obligatsiyalarning bozor qiymati, odatda, pasayadi. Shu sababli bank portfelning muddatini va foiz stavkalariga sezgirlikni nazorat qilishi lozim.

3. Likvidlik darajasi. Bankning kutilmagan to'lov majburiyatlarini bajarish uchun qimmatli qog'ozlarni maqbul muddat va xarajatlarda pul mablag'lariga aylantira olishi muhim hisoblanadi. Bunda qimmatli qog'ozlarning ikkilamchi bozordagi faolligi, sotish xarajatlari va narxlarning o'zgaruvchanligi tahlil qilinadi.

4. Diversifikatsiya darajasi. Portfel mablag'larini turli emitentlar, instrumentlar, muddatlar va iqtisodiy tarmoqlar bo'yicha taqsimlash alohida aktiv yoki emitent bilan bog'liq risklarning umumiy portfelga ta'sirini kamaytirishi mumkin. Bunda aktivlar o'rtasidagi bog'liqlik ham hisobga olinishi zarur.

5. Riskka moslashtirilgan daromadlilik. Portfelning haqiqiy samaradorligini aniqlashda olingan daromadni qabul qilingan risk bilan taqqoslash maqsadga muvofiq. Shu maqsadda Sharpe koeffitsiyentidan foydalanish mumkin:

Sharpe koeffitsiyenti = (Portfel daromadliliği – Risksiz daromadlilik) / Portfel daromadliliğining standart chetlanishi.

Ushbu ko'rsatkich portfelning har bir birlik umumiy riskiga to'g'ri keladigan ortiqcha daromadni ifodalaydi. Biroq uni hisoblashda daromadlilik va risk ko'rsatkichlarining bir xil davr hamda taqqoslanadigan metodologiya asosida o'lganishi muhimdir.

Portfelni boshqarish samaradorligini oshirish uchun banklar investitsion qarorlarni qabul qilishda aktivlar va majburiyatlar muddatlarini muvofiqlashtirishi, bozor risklarini muntazam baholashi va turli iqtisodiy ssenariylar bo'yicha stress-testlar o'tkazishi lozim. Shuningdek, portfel tarkibini shakllantirishda bankning qisqa muddatli likvidlik ehtiyoji va uzoq muddatli daromadlilik maqsadlari o'rtasidagi muvozanat saqlanishi zarur.

Raqamli texnologiyalarni joriy etish ham portfel boshqaruvi sifatini yaxshilashga yordam beradi. Xususan, avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari qimmatli qog'ozlar qiymatidagi o'zgarishlarni kuzatish, emitentlar moliyaviy holatini baholash, portfel konsentratsiyasini aniqlash va risk limitlari buzilishi haqida o'z vaqtida ogohlantirish imkonini beradi. Biroq bunday tizimlarning samaradorligi ma'lumotlar sifati, modelning to'g'ri tanlanishi va inson nazorati bilan chambarchas bog'liq.

Tadqiqotning tahliliy natijalari asosida tijorat banklari qimmatli qog'ozlar portfelini boshqarish samaradorligini oshirishning quyidagi yo'nalishlari taklif etiladi:

- **Investitsion strategiyani takomillashtirish:** bankning riskka moyilligi, likvidlik ehtiyoji va daromadlilik maqsadlariga mos portfel siyosatini ishlab chiqish.

- **Diversifikatsiyani kuchaytirish:** mablag'larni emitentlar, instrumentlar va muddatlar bo'yicha oqilona taqsimlash hamda haddan tashqari konsentratsiyani cheklash.

- **Risklarni kompleks boshqarish:** foiz, kredit va bozor risklarini birgalikda baholash, stress-testlar va ssenariy tahlillaridan foydalanish.

- **Raqamli monitoringni rivojlantirish:** portfel ko'rsatkichlarini avtomatik kuzatish va rahbariyat uchun muntazam tahliliy hisobotlar shakllantirish.

- **Natijadorlikni davriy baholash:** portfel daromadliliğini resurslar qiymati, operatsion xarajatlar va qabul qilingan risk darajasi bilan taqqoslash.

Mazkur takliflarning amaliy qo'llanilishi bankning investitsion qarorlarini asoslash, moliyaviy yo'qotishlar ehtimolini kamaytirish va mavjud resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqot natijasida tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar portfelini boshqarish samaradorligi bankning investitsion daromadliliğini, likvidligi,

risklarni nazorat qilish imkoniyati va moliyaviy barqarorligi bilan uzviy bog'liqligi aniqlandi. Portfelni boshqarishda faqat yuqori daromad keltiruvchi instrumentlarni tanlash emas, balki ularning risk darajasi, muddati, likvidligi va bank majburiyatlari bilan muvofiqligini hisobga olish talab etiladi. Birinchidan, banklarda qimmatli qog'ozlar portfelini shakllantirishning aniq mezonlari va risk limitlarini belgilash zarur. Ikkinchidan, investitsion portfelni emitentlar, instrumentlar va muddatlar bo'yicha diversifikatsiya qilish lozim. Uchinchidan, foiz stavkalari o'zgarishining portfel qiymatiga ta'sirini baholash va muntazam stress-testlar o'tkazish amaliyotini rivojlantirish kerak. To'rtinchidan, raqamli monitoring vositalari yordamida portfel tarkibi, daromadliligi va risk ko'rsatkichlarini tezkor nazorat qilish maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, qimmatli qog'ozlar portfelini boshqarishda daromadlilik, likvidlik va xavfsizlik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash tijorat banklarining investitsion faoliyati samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Taklif etilgan yondashuvlar banklarning investitsion strategiyasini takomillashtirish va moliyaviy resurslardan oqilona foydalanishga ko'maklashishi mumkin.

FOYDLANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Bank tizimi statistikasi va moliyaviy barqarorlikka oid materiallar*. Available at: <https://cbu.uz/uz/> (Murojaat qilingan sana: 29.10.2026).
2. O'zbekiston Respublikasi Istiqbolli loyihalar milliy agentligi. *Qimmatli qog'ozlar bozori va kapital bozori faoliyatiga oid ma'lumotlar*. Available at: <https://napp.uz/> (Murojaat qilingan sana: 29.10.2026).
3. O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. *Qimmatli qog'ozlar bozori va bank faoliyatiga oid normativ-huquqiy hujjatlar*. Available at: <https://lex.uz/> (Murojaat qilingan sana: 29.10.2026).
4. Basel Committee on Banking Supervision (2024) *Basel Framework*. Bank for International Settlements. Available at: https://www.bis.org/basel_framework/ (Murojaat qilingan sana: 29.10.2026).
5. Fabozzi, F.J. (2013) *Bond Markets, Analysis, and Strategies*. 8th edn. Pearson.
6. IFRS Foundation (2014) *IFRS 9 Financial Instruments*. Available at: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-9-financial-instruments/> (Murojaat qilingan sana: 29.10.2026).
7. Markowitz, H. (1952) 'Portfolio selection', *The Journal of Finance*, 7(1), pp. 77–91. <https://doi.org/10.2307/2975974>.
8. Sharpe, W.F. (1964) 'Capital asset prices: A theory of market equilibrium under conditions of risk', *The Journal of Finance*, 19(3), pp. 425–442. <https://doi.org/10.2307/2977928>.